

получают представители научных школ, обосновывающих необходимость государственного регулирования рыночной экономики и даже экономического дирижизма.

Таким образом, единство и борьба как противоположных теоретических подходов к роли института государства в капиталистической формации, так и практических инструментов реализации государством своих функций в системе экономических отношений, изменение самого перечня этих функций в динамике социально – экономических циклов прослеживается четко и постоянно. К критериям эффективности института государства следует отнести способность сохранять территориальную целостность и обеспечивать устойчивый баланс интересов этносов, проживающих в пределах государства, постоянную модернизацию экономики и общества в целом, адекватную движению социально – экономических циклов экономическую политику. Касательно последнего критерия следует отметить, что именно на понижательной стадии социально – экономических циклов проверяется на прочность и качество экономическая политика государства, то есть его эффективность в экономической сфере. На повышательной стадии социально – экономического цикла, когда в соответствии с теорией длинных волн Н. Кондратьева усиливаются войны и социальные волнения, проверяется на качество и прочность эффективность государства во всех сферах общественной жизни, и в первую очередь, эффективность регулирования межэтнических и межрелигиозных отношений. Кроме того, важнейшими критериями эффективности института государства следует признать доверие общества и его отдельных институтов к государству; способность государства сохранять пол-

ноценный суверенитет; способность обеспечить баланс интересов различных слоев общества, социально ориентированный экономический рост и модернизацию. Направлением дальнейших исследований является более детальный анализ изменения роли института государства в процессе движения социально – экономических циклов и систематизация критериев его эффективности.

Литература

1. Бузгалин А. Мировой экономический кризис и сценарии посткризисного развития: марксистский анализ [Текст] / А. Бузгалин, А. Колганов // Вопросы экономики. – 2009. – №1. – С.119-132.
2. Рівень довіри до українських політиків [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.socis.kiev.ua/ua/press/riven-doviry-do-derzhavnykh-orhaniv-vlady-v-ukrajini.html>
3. Морозов В. Запад без кавычек: глобальная гегемония и российский вызов [Текст] / В. Морозов // Свободная мысль. – 2009. – №11. – С.60
4. Гриценко А. Методологічні основи модернізації України [Текст] / А. Гриценко // Економіка України. – 2011. – № 2. – С. 4 – 12.
5. Гринберг Р. Несколько мыслей на тему «Российская реформа и Запад» [Текст] / Р. Гринберг // Российский экономический журнал. – 2005. – № 3. – С. 47 – 60.
6. Степанов В. Важнейшие критерии эффективности демократического государства [Текст] / В. Степанов // Государство и право. 2004. – № 5. – С. 93-96.

Статья поступила в редакцию 30.06.2011

О.М. КОЖЕМ'ЯКІНА, к.ф.н.,

Черкаський державний технологічний університет

ФЕНОМЕН ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОЇ ТА ГЕНЕРАЛІЗОВАНОЇ ДОВІРИ: СПРОБА КАТЕГОРІАЛЬНОГО АНАЛІЗУ

Глобальні тенденції прискорення та ускладнення світового розвитку, засилля фінансової цивілізації, надзвичайно швидкі темпи та суперечливість процесів ринкової модернізації та демократизації спричиняють потужні зміни в соціокультурній, економічній, політичній сферах. Різноманітні кризи свідчать про нездатність значної кількості соціальних ін-

ституцій адаптуватись до вимог глобалізації, поступово формуються нові цінності, норми, інституційні утворення. Тому постає нагальна потреба у виробленні нових засад суспільного узгодження у перспективі морально зорієнтованого формування етики співвідповідальнос-

© О.М. Кожем'якіна, 2011

ті, толерантності, взаємної довіри.

В останні роки для пояснення економічних та політичних проблем сучасного соціуму вчені все частіше починають звертатись до гнучких культурних детермінант, провідне місце серед яких займає саме довіра. Причому значення соціальної довіри все більш актуалізується паралельно зі становленням сучасного глобалізованого соціуму, в якому відбувається увиразнення та ускладнення постаті окремої особистості на фоні зростаючої кількості соціальних інституцій, спричинюючи зміни ціннісно-нормативного підґрунтя організації соціальних взаємодій на різноманітних рівнях.

Сплеск наукової зацікавленості проблематикою довіри спостерігається в другій половині ХХ століття, а так звана «універсальність» та «невловимість» довіри спричинюють появу численних досліджень її проявів в різноманітних сферах суспільства, актуалізуючи потребу у міждисциплінарному аналізі. Особливий інтерес викликають фундаментальні, переважно соціологічні праці, присвячені комплексному дослідженню довіри, серед яких найвідомішими є роботи Н. Лумана, Е. Гідденса, Ф. Фукуями, А. Селігмена, П. Штомпки, Т. Ямагіші, Б. Міцтел, Б. Барбера, Д. Гамбети, Е. Усланера, Р. Хардіна, С. Айзенштадта, С. Касталдо та ін. [1]. Все більше значення отримують дослідження довіри як елементу соціального капіталу, які знаходимо в працях Р. Патнема, Р. Леонарді, Р. Нанетті, Ф. Фукуями, П. Бурдьє, Дж. Колемана, П. Дасгапта та ін. [2]. Основним джерелом досліджень психологічної природи довіри є ґрунтовні праці Е. Еріксона та К. Роджерса, а також праці Т. Скрипкіної, А. Купрейченко, В. Зінченка, Ю. Копилової, П. Шихірева, І. Антоненко та ін. [3]. Філософський аналіз проблеми довіри, її співвідношення з категорією віри знаходимо в працях М. Бубера, Б. Рутковського, М. Косяка, А. Коміної, Н. Тишковой, О. Кокорської, Я. Янчева, В. Візгіна та ін. [4].

Цілий ряд сучасних робіт присвячені вивченню проблематики довіри у сфері економіки, звертаючись до аналізу впливу довіри на господарську діяльність, серед яких найпомітніші - праці О. Ляска, В. Геєца, В. Грицаєнка, Ю. Веселова, Б. Мільнера, О. Кузіної, та ін. [5]. Серед сучасних соціологічних досліджень довіри слід виокремити праці Т. Мозгової, Д. Князева, Ю. Латова, О. Дворянова та ін. [6]. Серед вчених, які досліджують різноманітні прояви інституціональної та міжособистісної довіри, відзначимо Д. Князева, А. Алексеєву,

В. Лукіна, Ю. Копилову, Д. Литвинова, В. Звоновського, В. Рукавішнікова [7].

Незважаючи на наявність цілого ряду праць, присвячених вивченню як теоретичних, так і практичних аспектів довіри та її функціонування в різноманітних сферах, все ж залишається недостатнім узагальнене висвітлення специфічної природи довіри незалежно від сфери прояву, а також мало досліджене співвідношення інституціональної та генералізованої довіри, що і обумовлює актуальність даної праці.

Тому метою даної праці є окреслення концептуального поля визначення довіри, виявлення взаємозв'язку інституціональної, генералізованої та міжособистісної довіри, а також виокремлення ключових аспектів розуміння сутності довіри.

Довіра передбачає формування установки на те, що об'єкт довірчого відношення буде відповідати нашим очікуванням – здійснить певні дії належної якості, відповідаючи вимогам результативності та відносної передбачуваності, проявляючи взаємність та відповідальність. Відображальна здатність довіри вказує на специфіку соціальних взаємодій в існуючій ціннісно-нормативній системі, постаючи в якості індикатора суспільного здоров'я та уможлиблюючи тривалі взаємозв'язки на різноманітних рівнях. Щодо специфіки та складності аналізу самого феномену довіри, дослідники відзначають її *невловимість* через неоднозначні прояви в різноманітних сферах суспільного буття та глибоку спорідненість з іншими соціальними явищами (відповідальністю, солідарністю, справедливістю), *універсальність* завдяки унікальній здатності формувати відкриті стосунки стратегічно безпечної взаємодії в умовах соціальної невизначеності, *неоднозначність* та *суперечливість* через обов'язкову наявність ризику невиконання взятих зобов'язань та зловживання довірою.

Інституційна довіра на мікро- та макро- рівнях, відображаючи загальну культуру довіри в суспільстві, стан розвитку громадянського суспільства та наявний рівень соціального капіталу, є необхідною складовою сучасних суспільств, з їх рольовою диференціацією, розподілом праці та ін.. Під диференціацією Н. Луман розуміє єдність (або виробництво єдності) різноманітного, причому диференціація діє примусово: «як збільшення кількості залежностей і незалежностей при одночасній специфікації та системно-специфічному контролі над точками зору на залежність або ж на незалеж-

ність» [8, с. 11]. Як зазначає А. Селігмен, довіра є суто сучасним феноменом, оскільки вона здатна з'явитись лише в найпізніших суспільствах модерного типу, заснованих на численних рольових очікуваннях, органічних формах солідарності, при якій взаємні зобов'язання є наслідком не статусу членів спільноти, а існуючих між ними договірних відносин [9, с. 36]. Досучасні ж суспільства, на думку А. Селігмена, базовані не на довірі, а на упевненості у здійсненності чітко відрегульованих та одностайно санкціонованих рольових очікувань, які є аскриптивними за своєю природою. Вірогідність появи довіри як форми соціальних відносин збільшується саме за рахунок збільшення невизначеності та взаємоприспосовуваності рольових очікувань.

Отже, явище інституціональної, або системної довіри є неодмінною умовою існування сучасного складноорганізованого соціуму, особлива роль інституціональної та генералізованої довіри виявляється на рівні системи в політичній та економічній сферах, міжособистісна довіра має переважне значення на рівні життєвого світу.

Про потужну незамінну роль довіри в сучасному соціумі, особливо, про вплив довіри на економічну сферу, свідчать численні дослідження. Зокрема, Ф.Фукуяма говорить про визначальну роль наявного рівня довіри як універсальної культурної характеристики у становленні добробуту країни та її змагальницької здатності на фоні інших країн, Б. Мільнер визначає довіру як ключ до успіху економічних реформ, К. Арроу змальовує довіру як важливу змазку соціальної системи в цілому, а А. Селігмен – як хитрий винахід суспільства, причому винахід своєрідний, пов'язаний з фундаментальною двозначністю людського існування. Явищем, яке неодмінно супроводжує довіру, є ризик, причому суперечлива природа довіри виявляється в тому, що вона і поглинає, і породжує ризики.

Довіра є досить складним соціальним феноменом, який має специфічні прояви в різних сферах суспільства. Складна природа довіри зумовлює і неоднозначність в спробах визначення концепту довіри: інституціональну довіру переважно пов'язують з упевненістю та надійністю функціонування соціальних систем (А. Селігмен, Н. Луман, Р. Майер), обов'язкова наявність ризику у відносинах довіри сприяє трактуванню довіри як ставки на майбутні можливі дії інших (П. Штомпка, Дж. Коулмен, Б. Мітцел), а взяті зобов'язання та очікування

взаємності зумовлюють дослідження довіри в контексті аналізу взаємних обмінів, трансакцій (Л. Закер, Р. Емерсон, К. Кук, Т. Ямагіші). Окрім того, слід зазначити, що в залежності від типу довіри та середовища її прояву існують різні підстави для продукування відносин довіри: особиста симпатія, прояви турботи, професійна компетентність, системні очікування надійності, моральне підґрунтя для виконання взятих зобов'язань, загальний рівень культури довіри в суспільстві. Така властивість довіри, як динамічність, зумовлює її визначення як «барометра», «індикатора», що відображає тендітну мережу суспільних взаємозв'язків у вимірах їх ефективності, дієвості та міри задоволення перебігом суспільних процесів. Але все ж спільним для всіх аспектів довіри є її визначення в термінах очікуваної надійності, можливої передбачуваності, прогнозованої високої функціональності.

Структура довіри складається щонайменш з трьох компонентів: суб'єкт довіри (хто довіряє), об'єкт довіри (кому довіряють), предмет довіри (що довіряють). В типології довіри за критерієм об'єктної орієнтації та визначення довіри як умови існування будь-якого іншого явища Т. Скрипкіна пропонує виокремити три типи довіри в системі «людина - світ»: довіру до себе, довіру до інших та довіру до світу [10]. Соціальний аспект довіри найяскравіше виявляється у другому типі, фіксуючи довіру до Іншого (як Свого, Чужого, персоніфікованого або узагальненого). Довіра до узагальненого Іншого і є генералізованою довірою, яка в складноорганізованих суспільствах стає підґрунтям для формування інституціональної довіри.

Відомий соціолог Е. Гіденс розрізняє особистісну (персоніфіковану) та системну довіру (до абстрактних систем), відзначаючи їх взаємозалежність в сучасному «нестримному» світі, але, в той же час, не зводить їх одне до одного [11, р. 32]. В цілому довіра як основа онтологічної безпеки сприяє стабілізації соціальних зв'язків в динамічних сучасних суспільствах (які мають ознаки «створеної невизначеності», специфічної модерної рефлексивності, відриву від локальних контекстів, зростаючих середовищ ризиків), розширюючи просторово-часові дистанції взаємодії та здійснюючи системні інтеграції.

За об'єктом довірчого відношення (яке може стосуватись як окремих людей, соціальних груп або інституцій, так і символічних об'єктів, явищ матеріального та нематеріаль-

ного світу) зазвичай розрізняють міжособистісну, інституціональну та символічну довіру. Міжособистісна довіра може бути як персоніфікованою, так і деперсоніфікованою, яка стає умовою виходу на рівень суспільного узагальнення та формування генералізованої довіри. Ідея деперсоніфікації довіри є однією з характерних ознак сучасного суспільного розвитку. Генералізована довіра на рівні суспільного узагальнення відображає гуманістично орієнтоване переконання в тому, що переважна кількість людей (членів даного соціуму) на належному рівні виконує свої громадянські обов'язки та слідує встановленим соціальним нормам.

Довіра, за Н. Луманом, є одним з ключових генералізованих засобів комунікації, постаючи в якості медійного коду влади. Генералізацію Н. Луман трактує як узагальнення словесних орієнтацій, яке уможливорює фіксацію ідентичного смислу різними партнерами в різних ситуаціях з метою вивільнення тотожних або схожих висновків, що в цілому завдяки отриманій відносній свободі від ситуації сприяє редукації зусиль по пошуку та оцінці інформації, поглинаючи невизначеність та одночасно уможливаючи формування комплементарних очікувань та поведінки згідно цим очікуванням [12, с. 71-72]. В цілому генералізація сприяє відокремленню від часткових фактів, зосереджуючись на загальних наслідках. Але, за Н. Луманом, є й побічні наслідки отриманої в результаті генералізації відносної свободи від ситуації - наявність ризику ситуаційної неадекватності поведінки, зокрема, з'являється ризик невикористання можливостей, які могла б дати конкретна ситуація. Особливий вимір генералізації – модальна генералізація, яка уможливорює ідентифікацію чи то дійсного в якості можливого іншим чином, чи то можливе в якості або дійсного, або недійсного. Модальна генералізація також виявляє завдяки процесу селекції умови можливого, диференціюючи різні види можливого, як то політичне можливе, або економічне можливе. Також Н. Луман виокремлює темпоральні генералізації, які базуються на збереженні тотожності світу та системи в процесі змін різних станів [13, с. 11]. Таким чином, завдяки генералізації довіри редукує невизначено-довільну складність, сприяючи конституюванню світу як горизонту визначених можливостей.

Генералізована довіра може розглядатись на двох рівнях: особистісному та інституціональному. Особистісний рівень генералізо-

ваної довіри відображає узагальнену довіру до людей взагалі (до незнайомого Іншого – переважно як Свого, як члена спільноти, співвітчизника), позначаючи виведення відносин довіри за межі конкретних ситуаційних інтеракцій на рівень світоглядних настанов довіряти взагалі, інституціональний рівень орієнтує на узагальнену довіру до соціальних інституцій.

Отже, відзначимо, що генералізована довіра є своєрідним переходом від міжособистісної до інституціональної довіри, уможливаючи існування останньої, в узагальненій міжособистісній довірі переважає моральний аспект, в інституціональній – функціонально-рольовий. Специфікою інституціональної та генералізованої довіри є деперсоніфікація як суб'єкта, так і об'єкта довіри.

Інституціональна довіра є по суті системною довірою, оскільки відображає деперсоналізовані очікування належного функціонування як суспільної системи в цілому, так і її інституцій (переважно, угрупованих навколо ключових політичних, економічних та правових мегаінституцій, а також інституцій преси, освіти, сім'ї, релігії тощо). Під інституціональним середовищем зазвичай розуміють сукупність формальних і неформальних правил, регулюючих соціальну діяльність, тобто сам концепт інституції як нормативної регуляції містить в собі вказівку на інтерналізовані рольові очікування, що породжені усталеними регламентаціями суспільного життя. Інституціональна довіра, таким чином, є відображенням відчуття злагодженості, впорядкування та успішності функціонування цих регламентацій, відповідних очікуваному образу соціальної взаємодії.

Вагомою ознакою інституційної довіри є орієнтація на процедуру та якість виконання певних визначених функцій, реалізацію покладених очікувань. Згідно з Н. Луманом, інституціональна довіра має місце не по відношенню до дій, мотивів та переконань людей, а зосереджена навколо віри в основну ідею інституції, коли замість довіри мотивам людини постає довіра до методів та процедур роботи інституцій, замінюючи спостереження та контроль за діями людини спостереженнями за результатами роботи інституції та механізмами контролю її функціонування [14].

Слідуючи логіці Т. Ямагіші, який розрізняє типи довіри за типами очікувань – очікування компетентності, очікування намірів та очікування безпеки, які зумовлені рольовим розподілом та існуючою системою санкцій [15,

р. 40-42], можемо визнати інституціональну довіру як переважно очікування компетентності та безпеки, позначаючи тривалі відносини на рівні всього суспільства, в яких передбачається наявність здатності різноманітних соціальних інституцій ефективно та на достатньому професійному рівні виконувати свої ролі, підтримуючи суспільний порядок в тривалій перспективі. Проблематика інституціональної довіри чітко пов'язана з наявністю певних форм соціальної відповідальності (влади, бізнесу та ін.) та ключових повноважень.

Щодо стану інституціональної довіри в сучасному соціумі, вчені спостерігають падіння довіри до переважної кількості соціальних інституцій, особливо в країнах пострадянського простору, що свідчить про кризу демократії та суперечливість становлення ринкової економіки. Така ситуація пояснюється зниженням ефективності роботи офіційних інституцій, матеріальним розшаруванням в суспільстві, розповсюдженням практики так званих "подвійних стандартів", коли відчувається розрив між цінностями суспільства та легальними засобами їх досягнення [16, с. 97]. В останні роки особливо актуалізується проблема формування дієвих інституцій громадянського суспільства, що увиразнює роль активної довіри як ключового елемента соціального капіталу.

Слід зазначити, що як генералізована, так і інституціональна довіра щільно залежить від наявної ціннісно-нормативної структури суспільства, елементом якої є так звана культура довіри. Один з найвідоміших розробників концепції «культури довіри» польський соціолог П. Штомпка відзначає, що для появи культури довіри мають бути наявні як структурні можливості, що заохочують довіряти, так і агентурні ресурси – готовність і бажання скористатися цими можливостями. Вчений називає п'ять макросоціетальних обставин, які сприяють появі «культури довіри» (підвищення шансів виправдати довіру), і п'ять протилежних їм обставин, які спричиняють «культуру недовіри»: нормативна узгодженість - нормативний хаос (аномія); стабільність соціального порядку - радикальні зміни; прозорість соціальної організації - секретність; відчуття зрозумілості навколишнього світу – відчуття невідомості; підзвітність інших людей і інституцій - свавілля і безвідповідальність [17, р. 119 - 137].

В культурах довіри переважаючі досвіди акумулюються і кодифікуються в правила. Якщо переважає позитивний досвід, то для рі-

зних сфер соціального життя довіра з великою вірогідністю стає характерним правилом, складається культура довіри. І, навпаки, у разі розповсюдження негативного досвіду формується культура недовіри. Саме цей рівень є визначальним в процесі формування громадянського суспільства.

Щодо самого концепту довіри та його співвідношення зі спорідненими категоріями, існують щонайменш два підходи, які можемо назвати згідно з тим, наскільки об'ємним є поняття довіри, обмежувальним та синтезуювальним. Представники першого, обмежувального підходу (Н. Луман, А. Селігмен, Т. Ямагіші, П. Дасгупта) наполягають на розрізненні понять довіри, упевненості та надійності, звужуючи тим самим сферу застосування довіри та відзначаючи, що стосунки на міжособистісному рівні можна визнати як відносини довіри, але щодо відношення до інституцій та системи в цілому, то тут більш доречно використовувати концепт упевненості.

Так, А. Селігмен наголошує на суттєвій відмінності довіри від упевненості, розуміючи під останньою компетентне виконання ролі, або здійснення рольових очікувань, досягнення яких забезпечується певними формами соціального контролю та санкціонуючими механізмами. Довіра ж виникає в міжрольових просторах, на кордонах системи та існує там, де рольові очікування більше не дієздатні. Соціальна довіра в трактовці А.Селігмена постає як генералізація довіри, що вже існує на міжособистісному рівні, та позначає «дещо таке, що входить в соціальні відносини тоді, коли є можливість відхилення від ролей, те, що можемо назвати «відкритими просторами» ролей та рольових очікувань» [9, с. 21].

Один з найяскравіших представників даного підходу Н. Луман пропонує розрізняти довіру та упевненість за допомогою визнання відмінності між ризиком та небезпекою, а також між засобами впорядкування системних випадковостей. Проблема довіри розглядається Н.Луманом в контексті понять ризику, смислу, відбору, подвійної контингентності, структур очікування та міри надійності соціальної системи. На думку вченого, сучасне суспільство відрізняється від традиційного збільшенням проблемних ситуацій, що й сприяє активізації таких феноменів, як довіра та упевненість. Причому довіру відрізняє більший ступінь ризику, переважно міжособистісна сфера прояву та наявний ступінь свободи вибору. Н. Луман рішуче розводить сфери існування довіри та

упевненості, відзначаючи, що довіра є життєво важливою в міжособистісних стосунках, а участь в функціональних системах, таких як економіка та політика, потребує упевненості, і аж ніяк не довіри [18, р. 102].

Представники другого підходу (Е. Гіденс, Дж. Барбалет та ін..) не розрізняють названі поняття, аргументуючи свою думку тим, що і довіра, і упевненість, і надійність є близькими поняттями, які знаходяться в тісному взаємозв'язку. Е. Гіденс пропонує зосередитись не на відмінностях, які іноді є штучними, а на схожих проявах віри, довіри, упевненості та надійності, визначаючи довіру в якості «кредиту довіри» та своєрідного «занурення у віру», фіксує спільні умови та результати відносин довіри, серед яких – ігнорування фактом недостатності інформації, створення локусів стабільності, сформоване відчуття безпеки [19, р. 53]. Е. Гіденс дає синтезувальне визначення довіри як «упевненості в надійності певної особистості або системи відносно даного комплексу наслідків або подій, де ця упевненість відображає віру в чесність чи любов іншої особи або в правильність абстрактних принципів (технічного знання)» [19, р. 34]. Згідно з критеріями, за якими вчений визначає системну довіру (непевні просторо-часові обставини, загальнозначущість, безособові зобов'язання), можемо визначити інституційну довіру в якості різновиду системної.

Таким чином, диференціюються види довіри (як міжособистісна та символічна), а не вводяться нові споріднені категорії. Так, міжособистісна довіра відобразатиме віру в порядність та доброзичливість людей, а інституційна (або системна) фіксуватиме переконання у безперейному функціонуванні системи.

Нам є ближчим другий, синтезувальний, підхід, оскільки проводити розмежування довіри, упевненості та надійності можна до нескінченності, навіть серед представників першого підходу є досить багато розбіжностей щодо питання сфери застосування саме довіри. Доречніше, на нашу думку, позначати різну міру довіри та сфери її застосування шляхом розширення типології самої довіри та створення так званої «шкали довіри», де довіра позначатиме серединне місце між вірою та упевненістю. Такий підхід сприятиме створенню узагальненого визначення довіри, яке позначало б відносини довіри незалежно від сфери застосування.

Для того, щоб сформувати вичерпне уявлення про концептуальне ядро довіри, не-

обхідно дослідити існуючі визначення довіри та виокремити спільні ознаки. Саме такий підхід пропонує С. Касталдо, який здійснює досить ґрунтовний категоріальний аналіз довіри, порівнюючи наявні визначення довіри в організаційних, стратегічно - управлінських, маркетингових, психологічних та соціологічних дослідженнях. Вчений відзначає, що дане поняття має надзвичайно високу різнобічність визначень, фіксуючи численні лексичні індекси різноманіття та суттєві відмінності між визначеннями [20, с. 122]. В той же час, в досліджуваних визначеннях присутні деякі спільні ознаки, що й дозволяє виокремити ключові характерні ознаки довіри як універсальної категорії. У досліджуваних визначеннях найбільш часто відображається фіксація тих суб'єктів (як персоніфікованих, так і деперсоніфікованих), що беруть участь у відносинах довіри (актор, агент, трастор (trustor), іноді в більш загальному розумінні – Інший, іноді посилюючись на більш специфічні вказівки – компанія, фірма). Досить часто у визначеннях довіри спостерігається звернення до фіксації поведінки або дій, в результаті яких той, хто довіряє, очікує отримати позитивні результати у відповідності до його очікувань [20, с. 124]. Також переважна кількість визначень довіри демонструє вирішальний її компонент – орієнтацію на конструювання майбутнього, тобто довіра містить «тінь майбутнього», вказівку на дії, які ще тільки мають відбутись.

В цілому результати аналізу, здійсненого С. Касталдо, можемо відобразити у вигляді цілісної конструкції довіри, що відображає три набори ключових компонентів зазначеної категорії. В перший набір ознак, що складають *концептуальну суть* довіри, входять наступні:

- *очікування* (передчуття, сподівання, надія, розрахунок, відношення), що спирається на вірогідність того, що завдяки діям суб'єкта, якому довіряють, в майбутньому відбудеться визначена дія);

- *віра*, через яку найбільш часто визначають довіру, позначаючи позицію глибоко вкоріненого переконання;

- *упевненість* у діях або поведінці того, на чію волю покладаються;

- *готовність* виявити довіру, не зважаючи на *ризик*, тобто готовність до стану, який можна кваліфікувати як «добровільна вразливість». До речі, ситуація довіри як ситуація ризику є також однією з ключових ознак довіри, яка отримує завдяки цьому передбачувальні властивості розрахунку ризику.

Досить важливим у визначенні довіри є врахування можливості виконання обіцяного, співробітництва, спільних інтересів, а також наявності набору моральних чеснот – чесності, доброзичливості, порядності, компетентності.

Друга група визначальних ознак зосереджена навколо *наслідків* довіри, які позначені, зазвичай, в термінах позитивних, або, щонайменш, нешкідливих для того, хто довіряє, дій, узгоджених з його потребами, з турботою про його інтереси, тобто, в широкому розумінні, орієнтація на партнерські відносини, налаштування на кооперацію та координацію дій та взаємоузгодження інтересів. Відмінною ознакою довіри є саме наявність у того, кому довіряють, специфічної компетентності бути гідним довіри, тобто мати здібність неопортуністичних спонукань, не мати прихованих намірів, небезпечних для того, хто довіряє, тобто в цілому дії суб'єктів довіри розглядаються як більш-менш передбачувані, когерентні з інтересами інших. Вірогідні наслідки довіри включають в себе також можливості прийняття рішень, коли оцінюється міра ризику та виявляються в умовах надзвичайно невпевнених ситуацій варіанти альтернативного відстрочення до моменту отримання достатньої кількості інформації.

Третій набір термінів ідентифікується як *аналітичні передумови довіри*, ключовими в яких є визнання або прийняття *ризiku*, неможливість контролю за ходом дій, що спричинює вразливість та залежність того, хто довіряє. Фундаментальні аналітичні передумови довіри, таким чином, зосереджені навколо ситуації ризику, невпевненості, наявної двозначності, залежності. Перебіг формування довірчого відношення, таким чином, можемо сформулювати у вигляді наступної схеми: ризикова ситуація – оцінка – переконання – очікування – рішення – поведінка.

Отже, синтезуючи названі ознаки, можна змалювати логічно-послідовний «портрет довіри». Довіра трактується як очікування (в ситуації усвідомленого ризику) того, що суб'єкти довіри, маючи специфічні характеристики (сумлінності, чесності, компетентності, доброзичливості), здійснять дії, які призведуть в майбутньому до очікуваних позитивних результатів.

До цього «портрету довіри» можемо та-

кож додати, згідно з тричленною структурою довіри (*хто* довіряє, *кому* довіряє та *що* довіряє) саме третій елемент – предмет довіри, який може здійснювати визначальний вплив на перебіг довірчого процесу. Також необхідно вказати на наявність певних потреб, які і спричинюють виникнення відносини довіри (згадаймо, наприклад, базальну довіру Е. Еріксона, в якій центральне місце займає позиція задоволення потреб при неможливості їх самостійного забезпечення), додаючи до цього специфічне «делегування» повноважень щодо задоволення цих потреб. І завершити портрет довіри можемо деякими виразними штрихами, вказавши на такі її властивості, як динамічність, відкритість, тендітність, селективність.

Досить важливим при аналізі довіри є вказівка на наявність так званої «пасивної довіри», «активної довіри» та «вимушеної довіри» (остання є в певному сенсі аналогом інституціональної довіри). Активна довіра відображає потребу сучасного соціуму не у пасивній довірі, яка знімає з людини тягар відповідальності та перекладає на інших подальші дії по реалізації очікуваного, даючи їм повну свободу, а саме у активній, яка передбачає відповідальність за сам вибір об'єктів довіри, а також контроль за процедурою виконання взятих зобов'язань.

Для більш повного розкриття специфіки феномену довіри та її ролі в суспільстві необхідно визначити також моменти співвідношення міжособистісної та інституціональної довіри. Як зазначає Ю. Латов, більш високий рівень міжособистісної довіри знижує трансакційні витрати при укладанні контрактів та розширює коло потенційних учасників формальних та неформальних угод [21, с. 50]. Здійснюючи порівняльний аналіз міжособистісної та інституціональної довіри, вчений зазначає, що міжособистісна довіра є фундаментом будь-якого суспільства, інституціональна ж довіра є основою складноорганізованих суспільств, де існують спеціальні організації, які генерують та підтримують правила гри [21, с. 54-55].

Узагальнюючи проведені дослідження, можемо відобразити критерії розрізнення міжособистісної та інституціональної довіри у вигляді таблиці 1.

Таблица 1

Міжособистісна довіра	Інституціональна довіра
ризик	небезпека
довіра	упевненість
громадський вимір	громадянський вимір
особистісний простір	системний простір
неформальні рамки взаємодії	формальні регламентації
внутрішній контроль	зовнішній контроль
горизонтальний рівень	вертикальний рівень
наявність альтернативного способу дій	відсутність або зведення до мінімуму альтернативних варіантів

Інституційна довіра відображає специфіку взаємозв'язків громадян як з державними установами, так і недержавними та бізнесовими структурами, обумовлюючи характер соціальних взаємодій в суспільному оточенні, спираючись на базові орієнтири професійної компетентності, порядності, дотримання певних норм та реалізації взятих зобов'язань та визнання ефективності діяльності певних соціальних інституцій. Саме останнє визначає легітимативну сутність довіри, яка, будучи пояснена з позицій комунікативної практичної філософії, постає в якості наявності відчуття того, що існує достатньо аргументів на користь визнання певних відносин як гідних довіри, тобто безпечних, дієвих, надійних, ефективних, відповідних нормативно-правовим регламентаціям та більш-менш передбачуваних, але все ж в ситуації можливості зловживання довірою та недотримання зобов'язань, що і зумовлює ризик у відносинах довіри. Причому вагому роль тут відіграє не стільки сама здатність суб'єктів довіри бути гідними неї, стільки уможливлення цієї здатності у вигляді загальновизнаного припущення про можливу компетентність, чесність, порядність, надійність, відповідальність та ін.. завдяки наявній у суспільстві культури довіри.

Отже, легітимативний аспект довіри зосереджується навколо визнання безпечності, нормативної правильності та дієвості соціальних взаємодій. Інший аспект трактування довіри – інтегративний – орієнтує на врахуванні такої її здатності, як формування мережі безпечних соціальних взаємозв'язків, що і зумовлює визнання довіри в якості ключового компоненту соціального капіталу. Також необхід-

но зазначити наявну в довірі діалогічність, що орієнтує на суб'єкт – суб'єктні відносини, відкритість та відповідальність.

Таким чином, можемо виокремити наступні ключові аспекти розуміння сутності довіри: *легітимативний* як визнання безпечності та переконаність в успішності, *інтегративний*, що фіксує потужний солідаризуючий потенціал довіри, а також *екстравертивний* як відображення стратегії відкритості, що забезпечує більш широкий потенціал соціальних взаємодій в контексті прагнення до досягнення ситуації взаємоузгодження інтересів. Розгляд інституційної довіри в контексті аналізу активної довіри засобами дискурсивної етики дозволяє відобразити процес вибудови консенсуальної спроможності врахування побічних наслідків та забезпечення задоволення інтересів всіх учасників (як реальних, так і відносно причетних) соціальних взаємодій як на особистісному, так і інституціональному рівнях.

Довіра як механізм подолання невизначеності, спосіб редукції соціальної складності, засіб соціальної самоорганізації та економії соціальних витрат є надзвичайно цінним явищем сьогодення, породженим саме новітніми умовами суспільного розвитку. Генералізована довіра лежить в основі інституціональної, яка, будучи виведена на рівень суспільного узагальнення та звільнена від ситуаційних та суто особистісних компонентів, відображає саме якість функціонування різноманітних інституцій та стратегічне сприйняття їх здатності забезпечити стабільність суспільного порядку.

Література

1. Luhman N. Trust and Power. - Chichester: Wiley, 1979. — 208 p.; Giddens A. The Consequences of Modernity. - Cambridge: Polity Press, 1990. — 412 p.; Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Фукуяма Френсис; [пер. с англ.]— М. : АСТ : Ермак, 2004.— 730 с.; Селигмен А. Проблема доверия / Адам Селигмен; [пер. с англ. И. Мюрберг, Л. Соболевой]. — М.: Идея-Пресс, 2001. — 256 с.; Sztompka P. Trust: a sociological theory. - Cambridge: Cambridge university press, 1999. - 214 p.; Yamagishi T. Trust and Social Intelligence: the Evolutionary Game of Mind and Society. - Tokyo: Tokyo University Press, 1998.; Misztal B. Trust in Modern Societies. - Cambridge: Polity press, 1996.; Barber B. The Logik and Limits of trust. — New Brunswik, NJ: Rutgers Univ. Press, 1983. — 310 p.; Gambetta D. Can We Trust in Trust // Trust: Making and Breaking Cooperative Relations (electronic edition) / Ed. by D. Gambetta. Oxford: University of Oxford, 2000. - Ch. 10. - P. 213-237.; Uslaner E. The Moral Foundations of Trust. Cambridge: Cambridge University Press, 2002. — 297 p.; Hardin R. Trust. — NY: Russel Sage, 1998.; Eisenstadt S. N. Power, Trust, and Meaning. — Chicago: University of Chicago Press, 1995.; Castaldo S. Trust in Market Relationships / Sandro Castaldo. — Edward Elgar, Cheltenham, K, 2007. — 304 p.
2. Putnam R. Bowling Alone: America's Declining Social Capital // Journal of Democracy. 1995. January. P. 65-78.; Патнем Р., Нанетти Р. Творення демократії. Традиції громадянської активності в сучасній Італії. — К.: Основи, 2001. — 346 с.; Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Фукуяма Френсис; [пер. с англ.]— М. : АСТ : Ермак, 2004.— 730 с.; Coleman J. Foundations of Social Theory. Cambridge: Harvard University Press, 1990.; Coleman J. Social Capital in the Creation of Human Capital // Social Capital. A Multifaceted Perspective / Ed. by P.Dasgupta, I.Serageldin. Washington, 2000.; Dasgupta P. Trust as Commodity // Trust: Making and Breaking Cooperative Relations (electronic edition) / Ed. by D. Gambetta. Oxford: University of Oxford, 2000. Ch. 10. P. 49-72.
3. Erikson E.N. Youth: Chang and challenge. — NY; Norton, 1963.; Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека. - М.: Прогресс, 1994. — 478 с.; Срипкина Т.П. Психология доверия / Т.П. Скрипкина. — М.: Издательский центр «Академия», 2000. — 264 с.; Купрейченко А.Б. Психология доверия и недоверия. — М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2008. — 571 с.; Зинченко В. Психология доверия. — Самара: Издательство СИОКПП, 2001. — 104 с.; Копылова Ю.Н. Доверие населения как фактор повышения социального статуса органов государственной власти: Дис. ...канд. психол. наук. — М., 2003. — 173 с.; Шихирев П.Н. Взаимное доверие как основа деловой этики // Доверие - ключ к успеху экономических реформ. — М.: Изд-во ИЭ РАН, 1998. - С. 108-121.; Антоненко И.В. Доверие: социально-психологический феномен. Монография. - М.: Социум; ГУУ, 2004. — 320 с.
4. Бубер М. Два образа веры. — М.: АСТ, 1999. — 592 с.; Рутковский, Б.А. Понятие доверия в марксистской этике: автореф. дис. ... канд. филос. наук: 09.00.05 / Б.А.. Рутковский; Акад. наук Укр. ССР, Ин-т философии. - Киев, 1967. —20 с.; Косяк Н. В. Доверие как социальный феномен: Автореф. дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11/ Н. В. Косяк; Твер. гос. ун-т.-Тверь, 2001. — 24 с.; Комина А. В. Авторитет, ответственность, доверие как реалии и императивы власти : Дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11. — Тверь, 2003. — 168 с.; Тишкова Н. Ю. Доверие как феномен жизненного мира: Дис. ... канд. филос. наук: 09.00.13.- Владивосток, 2002. — 167 с.; Бос Л. Доверие. Дарение. Благодарение: Силы социального созидания. - Калуга: Духов. познание, 2001. — 272 с.; Янчев Я. Доверие като етическа категория. — София, 1968.; Визгин В.П. На пути к Другому: От школы подозрения к философии доверия / В.П. Визгин. — М.: Языки славянской культуры, 2004. — 800 с.
5. Ляско А.К. Доверие и транзакционные издержки // Вопросы экономики. — 2003. — № 1. — С. 42-58.; Геец В.М. Взаимодействие доверия и развития// Экономическая теория. — 2005. — №2. — С. 3-16.; Грицаенко В. В. Управление финансовыми потоками коммерческого банка на основе оптимизации рисков: Дис. ... канд. экон. наук : 08.00.10. — Хабаровск, 1999. - 188 с.; Экономика и социология доверия / Под ред. Ю. Веселова. — СПб.: Социол. общ-во им. М.М. Ковалевского, 2004. — 192 с.; Мозговая Т. М. Социально-политическое доверие как объект социологического анализа: Дис.... канд. соц. наук: 22.00.04. — М., 1999. — 171 с.; Мильнер Б. З. Теория организации. — М.: Инфра-М, 2006 г. — 864 с.; Кузина, О. Е., Ибрагимова Д.Х. Доверие финансовым институтам: опыт эмпирического исследования / О. Е. Кузина, Д.

Х. Ибрагимова // Мониторинг общественного мнения. – 2010. – № 4 (98). – С. 22-34.

6. Мозговая Т. М. Социально-политическое доверие как объект социологического анализа: Дис. ... канд. соц. наук: 22.00.04. – М., 1999. – 171 с.; Князев Д.В. Социально-управленческие механизмы формирования доверия населения к институтам государственной власти: автореферат дис. ... кандидата социологических наук: 22.00.08. – М., 2009. – 26 с.; Латов Ю.В. Межличностное и институциональное доверие в современной России на ментальной карте мира // Экономическая теория. – 2010. – № 3. – С. 50 – 60.; Дворянов А. А. Доверие в системе социального управления : дис. ... канд. социол. наук: 22.00.08. – М., 2006. – 178 с.

7. Князев Д.В. Социально-управленческие механизмы формирования доверия населения к институтам государственной власти: автореферат дис. ... канд. социол. наук: 22.00.08. – М., 2009. – 26 с.; Алексеева А. Уверенность, обо-щенное доверие и межличностное доверие: критерии различия // Социальная реальность. – 2008. – № 7. – С. 85-98.; Лукин В.Н. Политическое доверие в современном гражданском обществе: культурологические и институциональные модели // CREDO. – 2005. - №3. – С. 211-240.; Копылова Ю.Н. Доверие населения как фактор повышения социального статуса органов государственной власти: Дис. ...канд. психол. наук. – М., 2003. – 173 с.; Литвинов Д.А. Формирование доверия населения к банковской системе: Дис. ...канд. социол. наук. – М., 2000. – 140 с.; Звоновский В.Б. Повседневное межиндивидуальное безличное доверие как фактор хозяйственной деятельности // Мир России. – 2007. – Т. XVI. – № 2. С. 133-151.; Рукавишников В. О. Межличностное доверие: измерение и межстрановые сравнения // Социологические исследования. – 2008. – № 2.– С. 17-25.

8. Луман Н. Дифференциация / Никлас Луман; [пер. с нем. Б. Скуратова]. – М.: Издательство «Логос», 2006. – 320 с.

9. Селигмен А. Проблема доверия / Адам

Селигмен; [пер. с англ. И. Мюрберг, Л. Соболевой]. – М.: Идея-Пресс, 2001. – 256 с.

10. Скрипкина Т.П. Психология доверия / Т.П. Скрипкина. – М.: Издательский центр «Академия», 2000. – 264 с.

11. Giddens A. The Consequences of Modernity. - Cambridge: Polity Press, 1990. – 412 p.

12. Луман Н. Власть / Никлас Луман; [пер. с нем. А. Антоновского]. – М.: Праксис, 2001. – 256 с.

13. Луман Н. Світовий час і системна теорія / Никлас Луман. Час і системна раціональність; [пер. з нім. М. Бойченка]. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 224 с.

14. Luhmann N. Trust and Power. – Chichester: Wiley, 1979. – 208 p.

15. Yamagishi T. Trust and Social Intelligence: the Evolutionary Game of Mind and Society. – Tokyo: Tokyo University Press, 1998.

16. Бова А. Довіра до соціальних інститутів: крос-національні зіставлення // Соціальна психологія. –2004. – № 2 (4). – С.90-99.

17. Sztompka P. Trust: a sociological theory. – Cambridge: Cambridge university press, 1999. – 214 p.

18. Luhman N. Familiarity, Confidence, Trust: Problems and Alternatives // Trust: Making and Breaking Cooperative Relations (electronic edition) / Ed. by D. Gambetta. - Oxford: University of Oxford, 2000. – Ch. 6. – P. 94-107.

19. Giddens A. The Consequences of Modernity. - Cambridge: Polity Press, 1990. – 186 p.

20. Castaldo S. Trust in Market Relationships / Sandro Castaldo. – Edward Elgar, Cheltenham, UK, 2007. – 304 p.

21. Латов Ю.В. Межличностное и институциональное доверие в современной России на ментальной карте мира // Экономическая теория. – 2010. – № 3. – С. 50 – 60.

Статья поступила в редакцию 03.07.2011